

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀθηναί

ΥΠΑΡΞΙΑΚΗ ΑΓΩΝΙΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ

1. Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ αἰῶνα μας εἶναι ἡ στροφή τῆς Φιλοσοφίας πρὸς τὶς ἄκρες τῆς ζωῆς. Οἱ ἄκρες αὐτὲς δὲν εἶναι σύνορα ἀκάλυπτα, ποὺ ἔπρεπε νὰ ὀχυρωθοῦν, νὰ καλυφθοῦν. Οἱ φιλόσοφοι, ποὺ κατέφυγαν στὶς ἄκρες τῆς ζωῆς, δὲν ἔφθασαν ἐκεῖ, γιὰ νὰ τὶς ὑπερασπισθοῦν κατὰ βαρβάρων. Ὑπάρχουν πάντα βάρβαροι στὸν κόσμο. Καὶ εἶναι, ἴσως, περισσότεροὶ παρὰ ποτέ. Ἀλλὰ δὲν εἶχαν ἄδικο καὶ ἐκεῖνοι, ποὺ ἔφθασαν ἀπ' τὰ σύνορα καὶ εἶπανε πὼς βάρβαροι πιά δὲν ὑπάρχουν. Ναί, δὲν τοὺς εἶδαν. Μάταια τοὺς περίμεναν. Δὲν μποροῦσαν νὰ τοὺς ἴδοῦν νᾶρχωνται. Βρίσκονται ἀνάμεσά μας καὶ μέσα μας, ὄχι πιά ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη, ὄχι πιά πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα.

2. Στὶς ἄκρες τῆς ζωῆς, ποὺ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα δὲν ὑπάρχει καμμιά χώρα, κανένας λαός, καμμιά ὕπαρξη, ἔφθασαν οἱ φιλόσοφοι τοῦ Ὑπαρξισμού, ὅποιες καὶ νᾶναι — μὲ κεντρικὲς μορφές τὸν Karl Jaspers, τὸν Martin Heidegger, τὸν Jean Paul Sartre — οἱ διάφορες ἀποχρώσεις τους. Σὲ ἄκρες στάθηκαν καὶ ἄλλα πνεύματα, ποὺ δὲν ὑπάγονται σὲ ὅ,τι ὀνομάσθηκε Ὑπαρξισμός. Στάθηκαν ὁ Gabriel Marcel, ὁ Albert Camus, καὶ ἄλλοι. Ὁ Camus εἶπε, ὅτι δὲν ἦταν «ὕπαρξιστῆς» καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ ὁ Sartre ἀποροῦσαν, ποὺ ἔβλεπαν νὰ συνδυάζονται τὰ δύο τους ὀνόματα. Ἦρθε, μάλιστα, ἡ στιγμή, ποὺ ὁ προσωπικὸς δεσμός τους ἔσπασε. Ἀλλὰ ἔσπασε, ὅταν ὁ Camus, ποὺ δὲν ἠθέλε νὰ τὸν ὀνομάζουν «ὕπαρξιστῆ», προχώρησε — στὶς ἄκρες τῆς ζωῆς — πιὸ πέρα καὶ ἀπὸ τὸν Sartre. (Αὐτό, ὅμως, δὲν ἐμπόδισε τὸν τελευταῖο νὰ γράψῃ γιὰ τὸν Camus, μετὰ τὸν τραγικὸ τοῦ θάνατο, μερικὰ ἀπὸ τὰ ωραιότερα καὶ σημαντικώτερα λόγια, ποὺ ἔχουν γραφῇ γι' αὐτόν).

3. Οἱ ἄκρες τῆς ζωῆς, ὅπου κατέφυγαν τὰ πνεύματα, ποὺ ἐκφράζουν τὶς πιὸ χαρακτηριστικὲς φιλοσοφικὲς τάσεις τοῦ αἰῶνα μας, εἶναι τὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου. Ἡ ὕπαρξη, γιὰ τοὺς φιλοσόφους τοῦ Ὑπαρξισμού, συνορεύει μὲ τὸ Μηδέν, μὲ τὸ Τίποτε. Ἡ Φιλοσοφία γίνεται, ἔτσι, μιὰ φοβερὴ λειτουργία τοῦ πνεύματος. Ἀφετηρία της γίνεται ὁ Φόβος, ἡ Ἀγωνία (Angst, angoisse, dread). Ὁ κυριώτερος πρόδρομος τῆς Φιλο-

σοφίας αὐτῆς — μιᾶς Φιλοσοφίας, πού εἶναι συνάρτηση βαθύτερων γνω-
ρισμάτων τῆς ἐποχῆς μας, τομῶν καὶ ρωγμῶν τοῦ «προσώπου» τῆς —
ἦταν, στὸν 19ο αἰώνα, ὁ Kierkegaard. Ἦταν κάτι περισσότερο ἀπὸ θεωρη-
τικὸς πρόδρομος. Οἱ σφυγμοὶ τοῦ πνεύματός του ἦταν ὀδυνηρὰ προμη-
νύματα. Ἀλλὰ ὁ Kierkegaard βρῆκε διέξοδο — ἕναν ἀπόλυτα δικό του
(πέρα γιὰ πέρα ἀντιδογματικὸ) δρόμο ἐπιστροφῆς — στὸν Χριστιανισμό.

4. Ποιὸς Φόβος — ποιὰ Ἀγωνία — εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς πιὸ
χαρακτηριστικῆς Φιλοσοφίας τοῦ αἰώνα μας;

Δὲν εἶναι ὁ φόβος τοῦ θανάτου. Ὁ θάνατος ἦταν πάντοτε ὁ σύντρο-
φος τῆς Φιλοσοφίας. «Θανάτου μελέτη» ἦταν, στὸ βαθύτερο λόγο τῆς,
κάθε Φιλοσοφία. Φιλόσοφος γινόταν ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ τὴν ὥρα πού —
δίχως τὴ βοήθεια τῆς Θρησκείας — ἐμάθαινε νὰ μὴ φοβᾶται
τὸ θάνατο. Ὁ Φαίδων τοῦ Πλάτωνος εἶναι τὸ μέγα κείμενο, πού ἐκ-
φράζει μὲ τὸν πιὸ βαρυσήμαντο τρόπο τὴ στάση αὐτή. Γιὰ τὸν ἀληθινὸ
φιλόσοφο ὁ θάνατος εἶναι ὁ καλὸς φίλος, πού τοῦ ἀποκαλύπτει τὸ νόημα
τῆς ζωῆς, καθὼς καὶ τὸ ἠθικὸ χρέος τοῦ ἀνθρώπου, πού ὑπερβαίνει τὸ θνη-
τὸ εἶναι του.

Πολλοί, βέβαια, φιλόσοφοι ἦταν διδάσκαλοι ἀπαισιοδοξίας ἢ ἐκρυ-
βαν τὴν ἀπαισιοδοξία τους πίσω ἀπὸ μιὰ προσωπίδα ἀταραξίας. Ἀκόμα καὶ
ὅσοι φιλόσοφοι δὲν ἦταν ἀπαισιόδοχοι, δύσκολο ἦταν νὰ γελοῦν, νὰ τρα-
γουδοῦν, νὰ χοροπηδοῦν. Δὲν ὑπάρχουν «ἀνακρεόντειοι» φιλόσοφοι.
Κάποια θλίψη διαφαίνεται στὸ πρόσωπο ὅλων. Ἀφοῦ ὑπάρχει στὸν κόσμον
ὁ Πόνος, πῶς μπορεῖ νὰ μὴ θλίβεται ὁ φιλόσοφος;

Ἀκόμα καὶ ὁ μέγας ἐχθρὸς τῆς «συμπόνιας», ὁ Ζαρατούστρας
τοῦ Nietzsche, τελειώνοντας τὸ περίφημο «Τραγοῦδι τοῦ Χοροῦ» (*Das
Tanzlied*), λέει στὸν ἑαυτό του: *Ἕνα Ἀγνωστο εἶναι γύρω μου καὶ ἔχει
βλέμμα σκεπτικό. Πῶς; Ζεῖς ἀκόμη, Ζαρατούστρα; Γιατί; Γιὰ ποιὸ λόγο;...
Πρὸς τὰ ποῦ;... Δὲν εἶναι, τάχα, μωρία νὰ ζῆς ἀκόμα; — Ἀχ, φίλοι μου,
τὸ Δειλινὸ εἶν' ἐκεῖνο, πὺν ρωτάει ἔτσι ἀπὸ μέσα μου. Συγχωρῆστε τὴ θλί-
ψη μου! Εἶχε βραδυάσει: συγχωρῆστε με, πὺν εἶχε βραδυάσει! — Καὶ
ἀκολουθεῖ τὸ «Τραγοῦδι τοῦ Τάφου» (*Das Grablied*), πὺν κλείνει μὲ τὸν
περίφημο ἀφορισμό: *Καὶ μόνον ὅπου ὑπάρχουν Τάφοι, ὑπάρχουν Ἀνα-
στάσεις.**

Ἦταν καὶ ὁ Nietzsche πρόδρομος τοῦ Ὑπαρξισμοῦ. Αὐτὸς δὲν βρῆκε
διέξοδο στὸν Χριστιανισμό. Τὴν ὑπαρξιακὴ ἀπελπισία — *Γιατί; Γιὰ ποιὸ
λόγο;... Πρὸς τὰ ποῦ;... —* δὲν τὴν ξεπέρασε ποτέ. Τὸ «μέγα Ναὶ»
τοῦ Nietzsche εἶναι τραγικό. Οἱ «Ἀναστάσεις» του δὲν ἦταν «φυγὴ»
μπροστὰ στὸ θάνατο. Δὲν ἐφόβιζε οὔτε τὸν Nietzsche ὁ θάνατος. Τὸν ἐφό-

βιζε ἡ ζωή. Ὅσο περισσότερο ἔλεγε στὴ ζωὴ τὸ « μέγα Ναί », τόσο περισσότερο τὸν ἐφόβιζε. Τὸν ἐφόβιζε ἡ «ὑπαρξη».

5. Στὸν Nietzsche — πίσω ἀπὸ τοὺς λόγους του, μέσα στὸ πνεῦμα του καὶ τὴν ψυχὴ του — διακρίνεται ἡ μεγάλη καὶ φοβερὴ καμπή. Ὁ Φόβος, ποὺ εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς πιὸ χαρακτηριστικῆς Φιλοσοφίας τοῦ αἰώνα μας, δὲν εἶναι ὁ φόβος τοῦ θανάτου, ποὺ οἱ ἀληθινοὶ φιλόσοφοι δὲν τὸν φοβήθηκαν ποτέ. Ἀφετηρία τοῦ Ὑπαρξισμού — καὶ ὅλων τῶν συγγενῶν πνευματικῶν τάσεων — εἶναι τὸ Τίποτε μέσα στὴν ἴδια τὴ ζωὴ, μέσα στὴν ἴδια τὴν ὑπαρξη. Ὁ Ὑπαρξισμὸς θὰ μπορούσε νὰ ὀνομασθῇ Φιλοσοφία τῆς Ἀνυπαρξίας. Ὁ Φόβος, ἡ Ἀγωνία, ποὺ προκαλεῖ ἡ ὑποψία ἢ καὶ βεβαιότητα, ὅτι ὁ Κόσμος ὑπάρχει «μέσῳ τοῦ Μηδενός» (*Le néant par qui le monde existe*, λέει ὁ Sartre), φέρνει σὲ ἀδιέξοδα τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη. Φέρνει σὲ ἀδιέξοδα τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἑαυτό του, καθὼς καὶ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπο, ποὺ βεβαιώνει τὴν ὑπαρξη τοῦ ἑαυτοῦ του. Τὶς πιὸ βαρυσήμαντες σελίδες γιὰ τὴν «ἐπικοινωνία» (*Kommunikation*) τὶς ἔγραψε ὁ Jaspers. Δὲν ἀπέκλεισε τὴ δυνατότητα τῆς «ὑπαρξιακῆς ἐπικοινωνίας». Ἀλλὰ ἔδωσε ἔμφαση προπάντων στὸ «ναυάγιο» τῆς ἐπικοινωνίας.

6. Βασικὸ θέμα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Ὑπαρξισμού — θέμα συναρτημένο μὲ τὸ Μηδέν — εἶναι τὸ «ναυάγιο» («Scheitern», «shipwreck»).

Ἡ Ὑπαρξη δὲν ναυαγεῖ στὸ πέλαγος τοῦ θανάτου. Ναυαγεῖ μέσα στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της. Τσακίζεται ἐπάνω στὸν σκόπελο, ποὺ εἶναι ἀκριβῶς τὸ θεμέλιο τοῦ ἑαυτοῦ της. Ὁ σκόπελος αὐτὸς — τὸ θεμέλιο — εἶναι τὸ Μηδέν.

Ἡ διαλεκτικὴ ἀντιπαράθεση ἢ καὶ ἡ σύζευξη τοῦ «Εἶναι» καὶ τοῦ «Μὴ Εἶναι» ἀνάγεται στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες φιλοσόφους. Ὁ Ἑγελος (Hegel) ἔφθασε, στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα, στὴν ὀξύτερη διατύπωση. Εἶπε, ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε στὸν οὐρανὸ ἢ ἐπὶ τῆς γῆς, ποὺ νὰ μὴ περιέχῃ μέσα του τὸ *Εἶναι* καὶ τὸ *Μηδέν*. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τῆς Λογικῆς τοῦ Ἑγέλου τὸ μετέφερε ὁ Heidegger στὴ «Φαινομενολογία». Τὸ φαινόμενο, ποὺ φέρνει τὸν ἄνθρωπο (τὸ «Dasein» τοῦ ἀνθρώπου) ἀντιμέτωπο πρὸς τὸ Μηδέν, εἶναι ὁ Φόβος, ἡ Ἀγωνία.

7. Ποτὲ ἡ Ἀγωνία δὲν ἦταν τόσο ἄμεσο κίνητρο φιλοσοφικοῦ λογισμοῦ, ὅσο στὴν ἐποχὴ μας. Ποτὲ τὸ μέγα Κενὸ δὲν εἶχε γίνῃ τόσο ἄμεσα καὶ συγκλονιστικὰ αἰσθητό, ὅσο ἔγινε μετὰ τὸν Θετικισμό, μετὰ τὸν Ἱστορικὸ Ὑλισμὸ, μετὰ τὸν Freud, μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς κλασικῆς

(Νευτωνικής) μηχανικής του Σύμπαντος, μετὰ τὴν εἴσοδο τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Τεχνικῆς στὸ στάδιο τῆς προόδου ἐκείνης, ποὺ ὁ ἀσύλληπτα ταχὺς καὶ ὅλο πιὸ ἐπιταχυνόμενος ρυθμὸς τῆς πάει νὰ ἀλλοιώσῃ ριζικὰ τὸ περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοὺς ὁρους τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου του. Naί, στὸν αἰῶνα ἀκριβῶς τῶν μεγαλύτερων ἐπιτευγμάτων καὶ ἐπιτυχιῶν τῆς Ἐπιστήμης ἀναπτύχθηκε καὶ ἐξαπλώθηκε ἡ Φιλοσοφία τοῦ «Ναυαγίου», τῆς Ἀποτυχίας.

8. Ὁ Sir Herbert Read ἔχει ἐπισημάνει, ὅτι ἡ πορεία τῆς Φιλοσοφίας, ἀπὸ τὸν Kierkegaard καὶ τὸν Nietzsche ὡς τὸν Heidegger, τὸν Jaspers, τὸν Gabriel Marcel καὶ τὸν Sartre, εἶναι παράλληλη μὲ τὴν πορεία, ποὺ ἀκολούθησαν στὸν αἰῶνα μας οἱ Εἰκαστικὲς Τέχνες (Picasso, Kandinsky, Paul Klee, Piet Mondrian, Naum Gabo). Λέει, μάλιστα, ὅτι οἱ Εἰκαστικὲς Τέχνες καθυστέρησαν κάπως, ἀλλὰ πῆραν τὴ σκυτάλη ἀπὸ τὰ χέρια τῆς Φιλοσοφίας, ὅταν αὐτὴ ἔφθασε σ' ἓνα «ἐκφραστικὸ ἀδιέξοδο» (*an impasse of verbal expression*). Δὲν μπορεῖ ἡ Φιλοσοφία, χρησιμοποιοῦντας λέξεις, νὰ φθάσῃ στὴν ἀκραία «ἀφαίρεση» (*Abstraction*), ὅπου φθάνουν οἱ Εἰκαστικὲς Τέχνες. Ἡ ἀφαίρεση, λέει ὁ Herbert Read, εἶναι ἡ ἀντίδραση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ τὸν ἀντιμετωπίζει ἡ ἄβυσσος τοῦ Τίποτε (*the abyss of nothingness*).

Καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωτοποριακοὺς (μετὰ τὸ δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο) ζωγράφους, ὁ Robert Motherwell, ποὺ διακρίνεται καὶ γιὰ τὴ φιλοσοφική του σκέψη, λέει : Ἡ ἀφηρημένη τέχνη εἶναι μιὰ προσπάθεια νὰ κλείσῃ τὸ Κενό, ποὺ αἰσθάνεται ὁ μοντέρνος ἄνθρωπος . . . , δηλαδή ὁ ἄνθρωπος τοῦ αἰῶνα μας. Ποιὸ εἶναι τὸ Κενὸ αὐτό; Δὲν εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ αἰσθάνονταν καὶ ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι, καὶ ποὺ ὁδηγοῦσε στὴν «πλήξη», στὴ μελαγχολία, στὸ αἶσθημα τοῦ ἀνικανοποίητου πόθου ἢ στὴν καθαρὰ ἀτομικὴ ἀπελπισία, ποὺ ὁ ἀπελπισμένος δὲν τὴν ἐνιωθε ὡς καθολικὴ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Εἶναι τὸ «ὑπαρξιακὸ» χάος, εἶναι τὸ χάσμα, ποὺ χωρίζει τὴν «ὑπαρξη» — ὡς καθολικὴ «ὑπαρξη» — ἀπὸ τὸν Κόσμο, ἓνα χάσμα, ποὺ, παράλληλα μὲ τὸν Kierkegaard καὶ τὸν Nietzsche, προαισθάνθηκε, στὸν 19ον αἰῶνα, ἀνάμεσα στοὺς ζωγράφους, ἰδιαίτερα ὁ Vincent van Gogh, καὶ κατάφερε νὰ συλλάβῃ, στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα μας, πρὶν ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους τοῦ Ὑπαρξισμοῦ, ὁ Franz Kafka, προπάντων στὸ ἀνοκλήρωτο μυθιστόρημα «Ὁ Πύργος» (*Das Schloß*).

Ἀλλὰ ὁ Kafka «ἐξέφρασε» τὴν «ὑπαρξιακὴ» ἀγωνία, τὴ φοβερὴ μοναξιά τοῦ ἀνθρώπου στὰ ὅρια τοῦ Κόσμου καὶ τοῦ Μηδενός. Ἡ «ἀφηρημένη» τέχνη δὲν τὴν ἐκφράζει. Τὴν ἀποφεύγει. Ὁ Herbert Read βλέπει στὴν πορεία τῶν Εἰκαστικῶν Τεχνῶν πρὸς τὴν ἀκραία «ἀφαίρεση»

μιά σωτήρια πράξη, «τὸ πιὸ πολύτιμο δείγμα ἐλευθερίας» (*the most precious evidence of Freedom*). Ἡ «ἐλευθερία» αὐτὴ μοιάζει μὲ «φυγή». Ὁ Robert Motherwell εἶπε, ὅπως εἶδαμε, ὅτι ἡ ἀφηρημένη Τέχνη πάει νὰ κλείσῃ τὸ Κενό, ποὺ αἰσθάνεται σήμερα ὁ ἄνθρωπος, ὅτι εἶναι μιὰ «π ρ ο σ π ά θ ε ι α νὰ τὸ κλείσῃ». Αὐτὸ μπορεῖ νῶναι σωστὸ εἰδικώτερα σχετικὰ μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ ὀρισμένους ἄλλους ζωγράφους (π.χ. τὸν Jackson Pollock, τὸν Willem de Kooning), ποὺ ἀνήκουν σὲ μιὰν εἰδικὴ κατηγορία «ἀφηρημένης» Τέχνης, στὸν «Ψυχογραφικὸ ἀφηρημένο ἐξπρεσσιονισμό» (Werner Haftmann).

9. Ὑπάρχει, χωρὶς ἄλλο, μιὰ μοιραία σχέση τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι βρίσκεται στὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου, μὲ τὶς θριαμβευτικὲς κατακτήσεις τοῦ αἵωνα μας στὴ σφαῖρα τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Τεχνικῆς. Μιὰ φοβερὴ ὑποψία πλανᾶται γύρω μας (μέσα μας), ἡ ὑποψία, ὅτι ὁ Κόσμος, μὲ τὶς κατακτήσεις αὐτές, δὲν μεγαλώνει, ἀλλὰ μικραίνει, ὅτι ὁ χῶρος, ποὺ μέσα του ἀναπνέει ὁ ἄνθρωπος, δὲν γίνεται εὐρύτερος, ἀλλὰ στενεύει ὅλο καὶ πιὸ πολὺ. Οἱ πιὸ εὐαίσθητοι δέκτες τῆς ἀσφυξίας, ποὺ ἐπέρχεται, ἀναπολοῦν ὅ,τι πάει νὰ χαθῇ γιὰ πάντα.

Ἄν προσέξουμε κάπως περισσότερο ὅσα μᾶς ἔχουν πῆ οἱ φιλόσοφοι τοῦ Ὑπαρξισμού καὶ τῶν συγγενῶν «ἀντιπαραδοσιακῶν» τάσεων, ποὺ κάμποσοι ἀνάμεσά τους μᾶς μίλησαν καὶ μὲ τὰ θεατρικὰ τους ἔργα (Gabriel Marcel, Sartre, Camus) ἢ μὲ τὰ χεῖλη τῶν προσώπων τῶν μυθιστορημάτων τους (Sartre, Camus), θὰ ἴδοῦμε, ὅτι κατέχονται, στὸ βάθος, ὅλοι τους ἀπὸ μιὰ μεγάλη ν ο σ τ α λ γ ί α γ ιὰ τ ῆ Ζ ω ή. Ὁ Albert Camus ὁμολόγησε τὴ νοσταλγία αὐτὴ στὸ Δημαρχεῖο τῆς Στοκχόλμης, στὸ καθιερωμένο συμπόσιο, ποὺ ἔκλεισε τὴν τελετὴ τῆς ἀπονομῆς τοῦ βραβείου Νόμπελ (10 Δεκεμβρίου 1953). Εἶπε: *Δὲν μπόρεσα ποτὲ νὰ παραιτηθῶ ἀπὸ τὸ φῶς, ἀπὸ τὴν εὐτυχία ὅτι ὑπάρχω (au bonheur d' être), ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ζωή, ποὺ μέσα της μεγάλωσα. Ἀλλά, μολονότι ἡ νοσταλγία αὐτὴ ἐξηγεῖ πολλὰ ἀπὸ τὶς πλάνες μου καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ λάθη μου, μὲ βόηθησε ἀναμφίβολα νὰ κατανοήσω πιὸ πολὺ τὴ δουλειά μου, μὲ βοηθάει ἀκόμα νὰ στέκωμαι, τυφλά, πλάι σὲ ὅλους ἐκείνους τοὺς σιωπηλοὺς ἀνθρώπους, ποὺ δὲν ἀντέχουν, στὸν κόσμον, τὴ ζωή, ποὺ ἔχει φτιαχτῇ γιὰ αὐτούς, παρὰ μὲ τὴν ἀναπόληση ἢ τὴν ἐπιστροφὴ σύντομων καὶ ἐλεύθερων εὐτυχιῶν (de brefs et libres bonheurs : εὐτυχισμένων στιγμῶν).*

10. Καὶ δὲν κατέχονται, στὸ βάθος, μόνον ἀπὸ τὴ νοσταλγία γιὰ τὴ Ζωή, τὴν ἀπλή, τὴ ζεστή, τὴν πολὺ ἀνθρώπινη, οἱ φιλοσοφικοὶ ἐξερευνητὲς τῶν παγωμένων «πολικῶν» ἄκρων τῆς Ζωῆς. Κατέχονται, οἱ περισσότεροι, καὶ ἀπὸ τὸν πόθο, τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη γιὰ ἠθικὴ — πολιτικὴ — δράση.

Θάλεγε κανένας, ότι θαῤπρεπε νὰ εἶχαν μείνει, ἀφοῦ διάλεξαν τὴ σκοπιὰ τοῦ Μηδενὸς καὶ τῆς Ἀβύσσου, ἢ ἐκήρυξαν, ὅπως ὁ Camus, «παράλογη» τὴ δημιουργία — μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀγορά, μακριὰ ἀπὸ τὸ στίβο τῶν πολιτικῶν ἀγώνων, ἀπὸ τὰ πεδία μαχῶν. Θάλεγε κανένας, ότι θὰ τοὺς πῆγαινε καλύτερα ὁ «ἀναχωρητισμός», ἢ ἔρημος ἢ ἡ παθητικὴ συμμόρφωση, ὁ «κονφορμισμός». Συμβαίνει, ὅμως, ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς «ἀντιπαραδοσιακοὺς» φιλοσόφους (ὁ ὅρος δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀκριβής, ἀλλὰ μᾶς εἶναι χρήσιμος γιὰ νὰ τοὺς ξεχωρίζουμε ἀπὸ ὅσους ἐβάδισαν στὸ δρόμο τῶν καθιερωμένων, ὡς τὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, φιλοσοφικῶν σχολῶν) ἐτίμησαν τὴ μεγάλη καὶ ἐνδοξη παράδοση τῆς Φιλοσοφίας, ποὺ ἀνάγεται στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες, τὴν παράδοση τῶν «στρατευμένων» πνευμάτων.

11. Ἡ «ὑπαρξιακὴ» ἀγωνία μπροστὰ στὴν ἄβυσσο, ποὺ χαίνει στὶς ἀκρες τῆς ζωῆς, μετατράπηκε στὸ πνεῦμα καὶ στὴν καρδιά τους σὲ ἡθικὴ φρίκη καὶ ἐνεργὸ ἀντίδραση μπροστὰ στὴ φοβερὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων γύρω τους, μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους τῆς ζωῆς, τῶν ἀνθρώπων τοῦ αἰῶνα μας.

Οἱ ἄνθρωποι ὅλων τῶν αἰώνων, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, βασανίζονται. Δὲν τοὺς βασανίζει μόνον ἡ ζωὴ, ὅπως (ἂς ποῦμε) τοὺς δόθηκε. Αὐτὴ προσφέρει καὶ στιγμιαῖες χαρές. Αὐτὴ τοὺς χαμογελάει ποῦ καὶ ποῦ. Ἀλλὰ βασανίζουν, πληγώνουν, σκοτώνουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ὡς ἄτομα ἢ ὡς συστατικὰ στοιχεῖα (τυφλὰ στοιχεῖα) λαῶν, φυλῶν, κοινωνικῶν ὁμάδων. Στὸν αἰῶνα μας, ὅμως, εἶχαν στηριχθῇ μεγάλες ἐλπίδες καθολικῆς εὐτυχίας, ποὺ εἶχαν εὐαγγελισθῇ «χιλιαστικὲς» ἰδεολογίες, ὑποκατάστατα τῶν Θρησκειῶν. Στὸν 18ο αἰῶνα, στὴ φάση τοῦ εἰδικώτερα ἐκείνη, ποὺ ὀνομάζεται Ἐποχὴ τῶν Φώτων, ἀναπτύχθηκε ἡ πίστη στὴν ἀπόλυτη τελειοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου γένους, στὴ δυνατότητα τῆς Εὐτυχίας ἐπὶ τῆς γῆς, μὲ παντοδύναμο ρυθμιστὴ τὸ Νοῦ (τὸν ὀρθὸ λόγο, τὴ raison).

Ἀλλὰ ἦρθε ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ποὺ ἦταν χωρὶς ἄλλο, ὅπως καὶ ὀνομάσθηκε, «Μεγάλῃ» στὶς θετικὲς πλευρές της, ἀλλὰ ἦταν καὶ φοβερὴ στὴ μεταχείριση τοῦ ἀνθρώπινου πλάσματος. Καὶ ὁ ἄνθρωπος τρόμαξε. Ὁ «Θετικισμός», ποὺ — στὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα — διασταυρώθηκε μὲ τὸν ρομαντισμό, ὅπου εἶχαν καταφύγει τὰ πιὸ εὐαίσθητα πνεύματα ποιητῶν καὶ φιλοσόφων, θέλησε νὰ ἀναστηλώσῃ τὴν αἰσιοδοξία τῆς Ἐποχῆς τῶν Φώτων, διδάσκοντας, ὅτι τὸ ἀνθρώπινο γένος μπῆκε, ἢ θὰ μπῇ σὲ λίγο, στὸ δρόμο, ὅπου θὰ κατακτήσῃ τὴν Εὐτυχία δίχως Θεὸ καὶ δίχως μεταφυσικὲς ἀποκρίσεις στὶς ἀνησυχίες καὶ στοὺς φόβους του.

Καί, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, ἦρθε — συνδυασμένος μ' ἓνα μέγα κοινωνικὸ κίνημα, ποὺ ἡ ὥρα του εἶχε ὅπωςδὴποτε σημάνει — ὁ Ἱστορικὸς Ὑλισμός, προβάλλοντας ἓναν «ὑπερβατικὸν» ἐγκόσμιο σκοπὸ. Ὁ Karl Marx εὐαγγελίσθηκε τὴν «ὑ π έ ρ β α σ η» τῆς Ἱστορίας μέσα στὴν ἴδια τὴν Ἱστορία, τὸ ὀριστικὸ σταμάτημα — μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς «δίχως τάξεις» κοινωνίας — τῆς λειτουργίας ὅλων τῶν ἱστορικῶν νόμων, ποὺ κάνουν τοὺς ἀνθρώπους νὰ βασανίζονται, νὰ παλεύουν μεταξύ τους, νὰ προοδεύουν, βέβαια, ἀλλὰ μὲ τὸν πιὸ ἀλμυρὸ ἰδρώτα τοῦ προσώπου τους, μὲ τὴν πάλη τῶν τάξεων, μὲ τὸ μῖσος, μὲ τοὺς πολέμους, μὲ ἀντινομίες, ποὺ προκαλοῦν καταπιέσεις καὶ ἐπαναστάσεις.

Τί ἀπεκάλυψε, ὅμως, ὁ δικὸς μας αἰώνας, ποὺ θάπρεπε, σύμφωνα μὲ τὶς μεγάλες ἐπαγγελίες, νὰναι — ἂν ὄχι ὁ αἰώνας τῆς Εὐτυχίας — τουλάχιστον ὁ αἰώνας τῆς μειωμένης, τῆς προοδευτικὰ «μειουμένης», Δυστυχίας; Ποτὲ ἄλλοτε ἡ βία, ἡ αἵματοχυσία, ἡ κακομεταχείριση τοῦ ἀνθρώπινου πλάσματος, τοῦ κορμιοῦ καὶ τῆς ψυχῆς του, ἡ συμφορὰ καὶ οἱ καταστροφές, δὲν εἶχαν πάρει τὶς διαστάσεις, ποὺ πῆραν στὸν δικό μας ἀκριβῶς αἰώνα, στὸν αἰώνα τῆς μεγίστης ἐπιστημονικῆς προόδου. Ἔτσι, ἡ «ὑπαρξιακὴ» ἀγωνία τῶν φιλοσόφων καὶ καλλιτεχνῶν ἐκδηλώθηκε καὶ ὥς ἠ θ ι κ ῆ φρίκη γιὰ τὴ φοβερὴ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπινου πλάσματος.

12. Ὁ Karl Jaspers — ἀφοῦ διάβηκε, μὲ ἥρωικὴ καρτερία, διωγμένος ἀπὸ τὴν πανεπιστημιακὴ ἔδρα του, τὴν περίοδο τοῦ Χιτλερισμοῦ — στράφηκε ἀποφασιστικά, μετὰ τὸ 1945, πρὸς τὴν Ἠθικὴ καὶ τὴν Πολιτικὴ. Στὴ «Φιλοσοφικὴ Αὐτοβιογραφία» του (*Philosophische Autobiographie*), ποὺ τὴν ἔγραψε στὸ 1953, παρατηρεῖ: Δὲν ὑπάρχει κανένας φυσικὸς νόμος, καὶ κανένας ἱστορικὸς νόμος, ποὺ νὰ καθορίζει τὴν πορεία τῶν πραγμάτων στὸ σύνολο. Στὴν εὐθύνη τῶν ἀποφάσεων καὶ τῶν πράξεων ἀνθρώπων, καὶ τελικὰ τοῦ καθενὸς χωριστὰ ἀνάμεσα στὰ δισεκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων, ἐναπόκειται τὸ Μέλλον. Καὶ προσθέτει ὁ Jaspers: Στὰ δέκα αὐτὰ χρόνια ἐκυριάρχησε καὶ σὲ μένα ἡ ἀποψη (*Einsicht*), ποὺ ἦταν, βέβαια, αὐτονόητη ἐδῶ καὶ χιλιάδες χρόνια, καὶ ποὺ εἶχε μόνο γιὰ λίγον καιρὸ λησμονηθῇ: Φιλοσοφία δὲν εἶναι δίχως Πολιτικὴ, καὶ δὲν εἶναι δίχως πολιτικὲς συνέπειες... Μόνον ὅταν μὲ ἄδραξε ἡ πολιτικὴ σκέψη καὶ πράξη, ἔφθασε καὶ ἡ Φιλοσοφία μου σὲ πλήρη συνείδηση, ἀκόμα καὶ μέχρι τοῦ βυθοῦ τῆς Μεταφυσικῆς. Ἐκτοτε ρωτάω κάθε φιλόσοφο (ἐννοεῖ τοὺς φιλοσόφους ὅλων τῶν αἰώνων), ποιὰ εἶναι ἡ πολιτικὴ του σκέψη καὶ πράξη, καὶ βλέπω τὴ μεγαλειώδη, ἐντιμὴ καὶ δραστικὴ γραμμὴ αὐτοῦ τοῦ σκέπτεσθαι (τοῦ πολιτικοῦ σκέπτεσθαι) διαμέσου τῆς ἱστορίας τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος.

Ὁ Jaspers, πού εἶχε ζήσει μέσα του βαθύτατα τὴν «ὕπαρξιακή» ἀγωνία στὶς ἄκρες τῆς ζωῆς, προβάλλει, μετὰ τὸ 1945 (καὶ μέχρι τοῦ θανάτου του), στὸ κέντρο τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, καὶ ἀπευθύνει στὸ λαό του, στὸ γερμανικὸ λαό, λόγους αὐστηροὺς ὡς μέγας παιδαγωγὸς καὶ ὡς πολιτικὸς νοῦς.

13. Ἄς πᾶμε σ' ἓνα καλλιτέχνη μὲ ἔντονη «ὕπαρξιακή» ἀγωνία καὶ μὲ φιλοσοφικὴ σκέψη. Στὴν περίφημη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Herbert Read τοῦ 1944 ὁ Naum Gabo λέει : *Τὸ ἀνθρώπινο γένος εἶναι ἄρρωστο. Εἶναι ἐπικίνδυνα, θανάσιμα ἄρρωστο. Προσφέρω τὸ αἷμα μου καὶ τὸ σῶμα μου, ὅσο ἀξίζουν, γιὰ νὰ τὸ βοηθήσω τὴ ζωὴ μου, ἂν χρειασθῇ. Ἀλλὰ ποιά εἶναι ἡ ἀξία μιᾶς ἀτομικῆς ζωῆς ; — ὅλοι μας ἐμάθαμε νὰ σκοτώνουμε εὐκόλα, καὶ ὁ δρόμος τοῦ θανάτου ἔγινε λεῖος καὶ ἄνετος. Τὸ φαρμάκι τοῦ μίσους ἔγινε ὁ ἐπιούσιος ἄρτος μας καὶ ἡ μοναδικὴ τροφή μας. Εἶμαι, τάχα, ἀξιόμεμπτος, ὅταν ὁμολογῶ, ὅτι δὲν μπορῶ νὰ βρῶ ἔμπνευση γιὰ τὴν τέχνη μου στὴ φάση αὐτὴ τοῦ θανάτου καὶ τῶν ἐρημώσεων ; — Δὲν θὰ παραθέσω ἐδῶ τὴν ἀπάντηση, πού ἔδωσε στὸν Gabo ὁ Herbert Read. Θὰ πῶ, τί θὰ ἀπαντοῦσε ὁ Karl Jaspers. Αὐτὸς θὰ τοῦ ἔλεγε (χρησιμοποιοῦ λέξεις τῆς Φιλοσοφικῆς Αὐτοβιογραφίας του), ὅτι ὁ καθένας, μέσα στὰ δισεκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων, συμπράττει, μὲ τὶς ἀποφάσεις καὶ τὶς πράξεις του, χωρὶς νὰ γίνεται τοῦτο ἀντιληπτό, στὴ διαμόρφωση τοῦ μέλλοντος.*

Ὁ Jaspers μετέτρεψε μέσα του τὴ φρίκη μπροστὰ στὴν ἀνθρώπινη μοῖρα τοῦ αἰῶνα μας σὲ ἠθικὴ προσταγή.

14. Τὸ ἴδιο — μὲ ἄλλους τρόπους — ἔκαναν καὶ ὁ Sartre καὶ ὁ Camus. Γνωρίσθηκαν, γιὰ πρώτη φορά, στὸ 1944. Ὁ Pierre-Henri Simon γράφει : *Φωτεινὴ καὶ ὠμὴ συνειδητοποίηση τῆς φρίκης γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κατάσταση· πέρασμα ἀπὸ τὴν ἀπελπισία, καὶ προσφυγὴ στὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας, γιὰ νὰ βγοῦν ἀπὸ αὐτὴν· θέληση διαφυγῆς ἀπὸ τὴν ἀναρχία μὲ μιὰν Ἠθικὴ καὶ μιὰ Πολιτικὴ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀστικὴ τάξη πραγμάτων καὶ τὴ χριστιανικὴ νιτσεϊκὴ δυσπιστία πρὸς κάθε παράγοντα, πού ταράζει τὴ συνείδηση, καὶ πρὸς κάθε ὑποκατάστατο τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔκκληση πρὸς τὴν ἀλληλεγγύη σὰν τὴ μοναδικὴ θετικὴ κοινωνικὴ ἀξία : ὅλα αὐτὰ ἦταν, στὴν ἀρχή, κοινὰ στὸν Sartre καὶ στὸν Camus. Πιο πολὺ ἀσυμβίβαστες ἰδιοσυγκρασίες παρὰ θεωρητικὲς ἀντιθέσεις τοὺς ὁδήγησαν, μὲ φυσικὸ τρόπο, στὸ νὰ στρέψουν τὸν ὑπαρξισμό τους σὲ κατευθύνσεις ὅλο καὶ πιο ἀντίθετες. Ὁ Sartre ἀπομακρυνόταν ὅλο καὶ πιο πολὺ ἀπὸ τὸν παραδοσιακὸ ἀνθρωπισμό, τὸν θεωρούμενο μπουρζουάδικο, καὶ στάθηκε στὴν ἀρνητικὴ φάση ἐνὸς προοδευτισμοῦ ἄγονου, πικραμένου καί, σήμερα, ἀπελπισμένου, ἐνῶ ὁ Camus ἐντάχθηκε, ἀντίθετα, στὶς γραμμὲς τῶν*

κλασικῶν ἠθικολόγων (*moralistes*), καταγγέλλοντας κάθε συμμαχία με τὸν κομμουνιστικὸ δλοκληρωτισμὸ καὶ διαλέγοντας τὸν σοσιαλιστικὸ ρεφορμισμὸ.

Πάντως, καὶ οἱ δύο τους — ὁ Sartre καὶ ὁ Camus — ἀγωνίσθηκαν, πῆραν θέση στὰ μεγάλα ἐπικαίρα ἱστορικὰ προβλήματα, δὲν ἀποσύρθηκαν στὴν «ἔρημο».

15. Ὁ Sartre ἐπιχείρησε νὰ συμβιβάσῃ τὸν «Ὑπαρξισμὸ» — μιὰν ἀκραία «Φαινομενολογικὴ Ὀντολογία» (ὅπως λέει ὁ ὑπότιτλος τοῦ πρώτου μεγάλου φιλοσοφικοῦ ἔργου του : *L' être et le néant*) ἢ, σωστότερα, τὴν ὑπαρξιακὴ Ψυχολογία του — με τὸν Μαρξισμό. Τόκαμε στὸ ἔργο του «Κριτικὴ τοῦ διαλεκτικοῦ νοῦ» (*Critique de la raison dialectique*). Ἀλλὰ ὁ συμβιβασμὸς αὐτὸς εἶναι τραβηγμένος ἀπὸ τὰ μαλλιά. Ἀκόμα καὶ στὸ δεύτερο αὐτὸ μέγα φιλοσοφικὸ σύγγραμμά του, ἀφετηρία εἶναι ἡ φοβερὴ διαπίστωση τῆς ὑπαρξιακῆς μοναξιάς τοῦ ἀνθρώπου (ὁ καθένας εἶναι γιὰ τὸν ἄλλον «ἀντι-ἄνθρωπος» : «*contre-homme*»). Ἀπὸ τὴ μοναξιά αὐτῇ, ποὺ εἶναι μιὰ τραγικὴ «ὑπαρξιακὴ» ἐλευθερία, σώζεται ὁ ἄνθρωπος (καὶ γίνεται οὐσιαστικὰ ἐλεύθερος), ἂν μπῇ σὲ μιὰν «ἐπαναστατικὴ» ὁμάδα, ποὺ μέσα της ὁ καθένας συμφιλιώνεται καὶ συγχωνεύεται με τὸ διπλάνό του.

Ἀλλὰ τί γίνεται, ὅταν ἡ «ἐπαναστατικὴ» ὁμάδα ἐπικρατῇ καὶ μεταβάλλεται σὲ καθεστῶς, σὲ Κράτος ; Ὁ Sartre χτυπάει τοὺς ἐπίσημους ἐπιδόσεις τοῦ Μαρξισμοῦ καὶ λέει, ὅτι πᾶσχουν ἀπὸ «ἀναιμία» (*anémie*). Ὅταν, ὅμως, ὑπηρετοῦν μιὰν Ἐπανάσταση, ποὺ ἐπικράτησε, δὲν μποροῦν παρὰ νᾶναι ἀναιμικοί, ἀπλοὶ σχολιαστὲς τοῦ «δόγματος», ποὺ ἔχει ἐπικρατήσει.

16. Ὁ Camus δὲν στάθηκε οὐσιαστικὰ οὔτε στὸν «σοσιαλιστικὸ ρεφορμισμὸ», ἢ — σωστότερα — στάθηκε σ' αὐτὸν με τὴν προϋπόθεση, ὅτι δὲν θὰ γίνῃ ποτὲ καθεστῶς. Ἐφθασε (*L'homme révolté* 1951) σὲ μιὰ ρωμαλέα ἠθικὴ θέση, ποὺ δὲν τὴν εἶχε ἀκόμα πέρα γιὰ πέρα διευκρινίσει στὸ δοκίμιό «Ὁ Μῦθος τοῦ Σισύφου» (*Le mythe de Sisyphe*, 1942). Ἐκήρυξε τὴν «ἀνταρσία» ὅχι μόνο κατὰ τῶν καθεστώτων, ἀλλὰ (αὐτὸ ἀκριβῶς ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ νὰ σημειωθῇ ἡ ρήξη με τὸν Sartre καὶ τοὺς ὁπαδούς του) καὶ ἐναντίον ὅλων τῶν κινήματων, ὅλων τῶν Ἐπαναστάσεων, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνουν καθεστῶς, κράτος, ἱστορικὴ πραγματικότητα. «Ἡ βία», εἶπε, «εἶναι ταυτόχρονα ἀναπόφευκτη καὶ ἀδικαίωτη» (*La violence est à la fois inévitable et injustifiable*). Ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια αὐτὴ δὲν τὸν ἔκαμε νὰ ἀποτραβηχθῇ. Χτύπησε τὴ βία, τὴν ἀδικία, ὅπου κι ἂν τὴν ἔβλεπε, σὲ ὅποιοδήποτε κοινωνικὸ σύστημα καὶ πολιτικὸ καθεστῶς, χωρὶς οὐτοπικὲς ἐλπίδες γιὰ τὸ μέλλον. Ἡ ἔλλειψη «ἐλπίδων» — ἡ μετα-

φορὰ τῆς «ὕπαρξιακῆς» ἀπελπισίας στὴν ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ σφαῖρα — δὲν τὸν ἔκαμαν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν ἀγώνα, νὰ θεωρήσῃ μάταιη καὶ περιττὴ τὴν πολιτικὴ πράξη. Ἐκήρυξε τὴν «ἀνταρσία» ἀναγκαία ὡς τὴ συντέλεια τοῦ κόσμου. Ἡ Ἠθικὴ του συμπυκνώνεται στὸν θαυμάσιο ἀφορισμό : *Ἡ ἀληθινὴ μεγαλοφροσύνη ἀπέναντι τοῦ μέλλοντος ἐγκεῖται στὸ νὰ δίνωμε τὸ κάθε τι στὸ παρόν.*

Ἀλλὰ μπορεῖ, τάχα, νὰ ὑπάρχῃ Πολιτικὴ ἔξω ἀπὸ κάθε Πολιτεία, πραγματικὴ ἢ δυνατὴ ; Αὐτὸ εἶναι ἄλλο θέμα, μέγα καὶ δυσπρόσιτο.

Δὲν θέλησα ἐδῶ νὰ δείξω παρὰ μόνο τοῦτο : ὅτι τὰ πνεύματα, ποὺ ἔφθασαν, μὲ τὸν «Ὑπαρξισμό» ἢ μὲ ἄλλες συγγενεῖς φιλοσοφικὲς στάσεις, στὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου, στὶς ἄκρες τῆς ζωῆς, στράφηκαν καὶ πρὸς τὴ ζωὴ, πρὸς τὴν ἀπτὴ ἱστορικὴ ζωὴ τοῦ τρομεροῦ αἰώνα μας, μὲ αὐξημένη ἀγωνία, καὶ μὲ τὴ θέληση νὰ παλέψουν, νὰ σώσουν ὅ,τι μπορεῖ νὰ σωθῇ, ἢ ἀκόμα καὶ ὅ,τι δὲν μπορεῖ νὰ σωθῇ. Δὲν κλείσθηκαν στὰ φιλοσοφικά τους ἐργαστήρια. Ἡ μεταφυσικὴ ἀγωνία τους ἐγίνε ἠθικὸς ἀγώνας. Δὲν βρῆκαν τοὺς βαρβάρους στὶς ἄκρες τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τοὺς βρῆκαν καὶ τοὺς πολέμησαν στὸ κέντρο τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Μὲ τὴν Ἠθικὴ τους ξαναγύρισαν στὴν προαιώνια παράδοση τῆς Φιλοσοφίας.

EXISTENTIAL DREAD AND MORAL ACTION

Summary.

One of the main characteristics of our century is the turn of Philosophy towards the outer limits of life, beyond which there is no land, no existence. These limits were reached by the philosophers of existentialism (Karl Jaspers, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre) or of parallel trends (Gabriel Marcel, Albert Camus) who came after their forerunners of the 19th century, Kierkegaard, Nietzsche and the artist Van Gogh, and in our century Franz Kafka. Existence for them borders on nothingness—is to be found on the brink of the abyss. Philosophy becomes a terrible function of the spirit. Dread becomes its starting point.

Not the fear of death, which has never frightened the true philosopher. The starting point of the most characteristic philosophy of our times is Nothingness in life itself, in one's very existence. The fear which is caused by the suspicion or the certainty that the world exists only through nothingness brings to impasses human existence, man's relation to himself and his

communication with his fellow men, which confirms the existence of his own self. The impasse reveals itself as a shipwreck.

Existence does not sink in the ocean of death; it sinks in its own self. It destroys itself on the reef which is its own foundation. This reef — this foundation — is Nothingness. Never was anxiety, dread, such an immediate motive for philosophical speculation as in our century.

Never has the great void become so directly and shatteringly palpable as it became after Positivism, after Historical Materialism, after Freud, after the overturning of the classical Newtonian mechanics of the Universe. In the very century of the greatest achievements and successes of science and technology, the philosophy of failure, «shipwreck», was developed and spread.

A terrible suspicion hovers around us (within us), the suspicion that the world, for all the conquests of science and technology, does not grow larger but in fact shrinks, that the space within which man breathes does not expand but actually narrows more and more.

The more sensitive conductors of suffocation, which appear to be upon us, reminisce upon what is about to be lost for ever. If we examine more carefully what has been said by the existentialists we shall realise that they are possessed deep inside themselves by a nostalgia for life. Camus has confessed this nostalgia.

The philosophical explorers of the icy «polar» wastes of life are not only possessed by nostalgia for the simple, warm, very human life, but also by the passion for moral — political — action. Existential dread confronted by the abyss of the void was transformed in their hearts into moral terror and active resistance in the face of the dreadful fate of men in our century within the arms of life itself.

In our century great hopes for general happiness have been based on the preachings of «millennial» ideologies, surrogate religions. But what has our century, which should have been, according to these preachings and promises, at least the century of progressively decreasing unhappiness, revealed? Never before have violence, bloodshed, the ill-treatment of the human being, calamities, catastrophies reached the proportions they assumed in our century. Thus the existential dread of philosophers and artists also expressed itself as moral terror for the awful fate of the human being. Jaspers transmuted this terror within himself into a moral imperative which, after 1945, made him raise his voice as a great pedagogue and political mind. This was also done by Sartre and Camus, though in other ways. At the onset they

walked in step. Since 1951 their ways have parted. But they both continued to combine their philosophy with moral and political action.

The philosophers who reached the brink of the abyss, the borders of life, also turn to life in our terrible century with the will to struggle, to save whatever can be saved. They did not confine themselves within their philosophical laboratories, nor did they withdraw into the desert. Their metaphysical or existential dread became moral action and moral struggle. Through their ethical attitude they returned to the eternal tradition of philosophy which, during its great moments from the times of Ancient Greece to this day, was never «without politics and political consequences», as Jaspers said.

Athens

Panayotis Kanellopoulos